

UDK 27-36Sava,sveti

Izvorni naučni rad

Vukota VUKOTIĆ (Podgorica)

Državni arhiv Crne Gore – Cetinje

vukota.vv@gmail.com

SVETI SAVA – UČENIK SVETE BRAĆE ĆIRILA I METODIJA, APOSTOLA SLOVENSКИH

Pripadajući grupi Sedmočislenika, Sv. Sava je jedna od ključnih figura u procesu širenja pismenosti na slovenskom jeziku i uvođenja slovenskog bogoslužjenja. Ipak, tokom vremena on je ostao najzagonetnija ličnost među njima. Tome je doprinio jako mali broj izvora o njegovom životu, ali i potiranje njegovog kulta sa prostora Duklje od strane Raške, u cilju uspostavljanja kulta Rastka Nemanjića. Ovaj rad je pokušaj da se život i djelo ovog sveca spasi od zaborava.

Ključne riječi: *Sava, Sedmočislenici, Slovenska crkva, glagoljica, Duklja, Raška*

Uvod

Vjerovatno najvažniji faktor u svakom sagledavanju istorije, onog deset vjekova dugog razdoblja kojeg nazivamo srednjim vijekom je istorija crkve. Jedini nosilac kulture i pismenosti, Crkva je prožimala sve pore života i jednako bila značajna u svim regijama i svim narodima. Sva danas sačuvana istorijska vrela o ovom periodu su nastala unutar Crkve ili su sačuvana preko Crkve, dok je crkvena arhitektura dala poseban pečat ovom vremenu. Svaka nacionalna istorija od perioda kasne antike zapravo je povijest o primanju vjere i širenju hrišćanskog nauka u tom narodu. Kroz prihvatanje hrišćanstva evropski narodi su ulazili u krug grčko-rimske civilizacije, čije će nasljedstvo baštiniti do danas. Zbog toga, svako proučavanje istorije srednjeg vijeka nije moguće bez ulaska u istoriju Crkve.

Primanje hrišćanstva najveća je prekretnica u istoriji svakog evropskog naroda. To je čin koji uvodi u anale, civilizaciju i izvodi iz anonimne, amorfne mase paganstva na veliku pozornicu istorije. Obično vladar koji je primio hrišćansku vjeru je i prvi kojem je zapamćeno ime u povijesti tog naroda.

Tako i moderni slovenski narodi svoju samosvojnu istoriju počinju vladarom i godinom u kojoj su prešli na Hristovu vjeru. Velika masa stanovništva koje je naseljavalo prostor od Labe do Krima poznata je pod zajedničkim imenom – Sloveni. Preci današnjih naroda, koji zauzimanju tri četvrtine teritorije evropskog kontinenta i broje dvije trećine njegovog stanovništva, ostajali su neuhvatljivi, a samim tim i anonimni za antičke istoričare i putopisce, čineći tako najveću nepoznanicu u modernoj istoriji Evrope.¹ To je dalo povoda brojnim istraživačima i istoričarima da naprave različite špekulacije na tu temu, često bez ikakve utemeljenosti na istorijskim izvorima i dokumentima. Izlazak iz povijesne anonimnosti Slovena počinje njihovim prelaskom na hrišćanstvo. Počev od IV vijeka, kada se zahuktava proces nama poznat po imenu Velika seoba naroda, slovenska plemena dolaze u dodir s Rimskim Carstvom. Uglavnom plemenski savezi koji su prokrstarili Carstvom u tom periodu bili su sastavljeni i od Slovena, pa danas nijesmo u stanju da ustanovimo procenat njihovog učešća. Kao recidiv toga, još duboko u srednji vijek, mnogi hroničari i drugi izvori Slovene nazivaju Gotima. Time je dio slovenskih plemena počeo da se naseljava na teritorije Istočnog ili Zapadnog Rimskog Carstva i prostor oko lijeve obale Dunava. Dolaskom u Carstvo ili na njegove sjeverne granice, ti narodi, još uvijek zaodjenuti opštim slovenskim imenom, stupaju u dodir sa učenjem Hristove nauke. Kako je tekao proces njihove hristijanizacije istorijskoj nauci nije sasvim jasno.² Najvjerojatnije, zajedno sa drugim narodima koji su prešli tada preko Balkana, neka od tih slovenskih plemena primila su arijansku jeres, koja se širila iz dva svoja velika centra na Dunavu, Sirmijuma³ i Singidunuma. Od tog doba, širenje hrišćanske vjere među Slovenima teče kontinuirano i jednako sa Istoka i Zapada. Početkom procesa hristijanizacije Sloveni ulaze u krug iz kojeg će poteći današnji narodi Evrope. Kako je Stari kontinent sve više postajao hrišćanski, misionari nove vjere krenuli su i među slovenska plemena da šire svoj nauk. Osvajajući, ne ognjem i mačem, već riječju Božjom i znanjem, srca pagana, izvodili su jedno po jedno pleme na svijetlo civilizacije. Prve pokušaje pokrštavanja Slovena nalazimo kod Džona (Jonas) od Bobija, koji u „Žitiju Svetog Kolumbana“ piše o tome da se ovaj irski svetitelj nosio mišlju, pošto je već bio u Franačkoj, da ode i propovijeda među „Vendima koji se još i Sloveni nazivaju.“⁴ Od tog vremena, jedan od prioriteta ciljeva politike, kako Franačkog, tako i Vizantijskog carstva, je

¹ Miroslav Brandt, *Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka*, Zagreb, 1979.

² Grupa autora, *Istorija naroda Jugoslavije*, prva knjiga, Beograd, 1953, str. 117.

³ Gdje je sam osnivač jeresi, aleksandrijski prezviter, Arije bio progнан nakon Prvog vasilenskog sabora u Nikeji, 325. godine.

⁴ Florin Curta, *East Central and Eastern Europe in the Early Middle Ages*, University of Michigan Press, 2005, pp. 181–219.

širenje hrišćanstva među Slovenima. Na taj način, na svim prostorima koje su naselili utvrđuju se dva glavna faktora koja se moraju uzeti u obzir pri svakom istorijskom izučavanju, slovenizacija i hristijanizacija.⁵ Ova dva faktora, često su suprostavljena jedan drugome, pa djeluju kao centrifugalna i centripetalna sila u procesu slovenske integracije u globalni hrišćanski svijet.

Doseljavanje Slovena i počeci hristijanizacije

Odmah po doseljavanju Slovena na Balkan postavilo se pitanje njihovog pokrštavanja i odakle će biti vođen taj proces, iz Rima ili Carigrada. Međutim, možemo uzeti za neosporno da je dio Slovena već bio primio hrišćanstvo i u svojoj pradomovini, što je dosadašnja historiografija zanemari-vala. Naime, još od III vijeka uspostavljaju se episkopije na Krimu i u delti Dunava koje aktivno propovijedaju Hristovu vjeru varvarskim plemenima. Njihovi poglavari se redovno pojavljuju kao učesnici vasiljenskih sabora i iz dokumenata sa tih sabora se vidi da je često sam episkop varvarskog porijekla. Koliko su ove episkopije značajne za proučavanje istorije Gota, toliko su značajne i za slovensku povijest, jer i nakon odlaska Gota oni su nastavili svoju misiju u narednim vjekovima. Takođe, značajno je što su ove episkopije ostale cijelim svojim radom pravovjerne i pored širenja arianstva. O njihovoj aktivnosti govori i dokument iz 860. godine u kom se kaže da je Basilio, arhibiskup Soluna, te godine postao namjesnik „s(vetog) prijestolja krimsko-ga u svoj staroj i novoj Arbaniji, (na Kavkazu, prim. aut.) slovinskoj zemlji, Makedoniji, Tesalji, Akviji, Dačiji pri Dunaju i onoj pri moru (Dacia ripensis i Dacia mediteranea, prim. aut.) Meziji, Dardaniji i u Prevali.“⁶ Ovaj podatak iz IX vijeka koji donosi barski nadbiskup Andrija Zmajević u svom djelu je vjerovatno posljednji koji pominje Prevalitanu kao provinciju. Ipak, većina slovenskih plemena koja od druge polovine VI vijeka počinju da upadaju na Balkan bila je paganska, o čemu svjedoče brojni toponimi koji se odnose na staru slovensku vjeru. Sve ovo stavlja istraživače u dosta nezgodan položaj. S jedne strane, znamo da ima hrišćana, čak i organizovane crkve, na području desne obale Dunava, a sa druge, definitivno paganska plemena upadaju u Carstvo još i prije Avara. Sve to nas dovodi do toga da je nejasno kada i kako su Sloveni primili hrišćanstvo.

Tokom VII stoljeća učinjeni su prvi pokušaji hristijanizacije slovenskih plemena, kako iz Rima, tako i iz Carigrada. Međutim, oba pokušaja misije

⁵ Ilija Velev, Uloga Samuilove vladavine pri utemeljenju i afirmaciji makedonske slovenske civilizacije i kulture, *Zbornik Samuilova država u istorijskoj, vojno-političkoj, duhovnoj i kulturnoj tradiciji*, Skoplje, 2014.

⁶ Andrija Zmajević, *Ljetopis crkveni*, tom II, Obod, Cetinje, 1996, str. 132.

ostala su samo na tome. Jedini realni uspjeh u širenju Hristovog nauka imaće monasi Benediktinskog reda na istočnoj obali Jadrana. Njihove su opatije: Sv. Petra na Šuranju (IX v.), Sv. Mihaila na Prevlaci (IX v.), Sv. Marije na Rtu (840. g.), Sv. Đorđa pred Perastom, Sv. Mihajla u Kotoru, Sv. Petra u Bijeloj (sve prije 1166, jer se pominju u povelji episkopa Maja)... Njihov cilj bio je, razumije se, širenje svoga reda. Ali, da bi postigli taj cilj, oni su u pravila svoga reda unijeli obavezu učenja jezika domorodaca. Ipak, i njihov uspjeh biće ograničen na primorske gradove i učvršćivanje vjere među romanskim stanovništvom. O tome najbolje svjedoči Pop Dukljanin kada piše o slovenskim kraljevima Vladinu i Ratomiru koji su još u doba naseljavanja Bugara, u VIII vijeku, pagani i progonitelji hrišćana. Pošto barski prezviter pominje na tom mjestu vladavinu četiri „zla“ kralja, jasno je da je takvo stanje potrajalo dugo vremena.⁷ Jedini izlet dublje u kopno benediktinci su ostvarili na prostoru Duklje. Na taj zaključak nas navodi postojanje Manastira Svetog Marka,⁸ za koji se pretpostavlja da su ga benediktinci osnovali.⁹ No, razlog njihovog uspjeha možda možemo pronaći i u sljedećoj činjenici. Naime, još od sredine VI vijeka, znamo za postojanje papskog patrimonija u Prevalitani, što saznajemo iz sačuvane povelje cara Justinijana koji daruje te posjede papi Vigiliju (537–555), koji nad njima postavlja svog specijalnog upravitelja, đakona Sebastijana.¹⁰ Ove posjede krajem VI vijeka pominje i papa Grgur Veliki (590–604) koji traži od biskupa Skadra da sakupi prihod od njih i pošalje ga za Rim.¹¹ Koliki je bio Patrimonijum Svetog Petra u Duklji danas ne možemo da utvrdimo ni do kada je važio kao takav. Jedini trag o njegovom postojanju se može kriti u toponimu Petrušine u današnjim Bjelopavlićima. Međutim, dâ se pretpostaviti da i nakon upada Avara i Slovena, iako je došlo do prekida korišćenja zemljišta, nije došlo do prekida vlasništva. Tako da je i benediktincima bilo lakše da započnu svoju misiju na teritoriji koja je od prije bila u vlasništvu Crkve.

Veliki sukob između dva procesa, slovenizacije i hristijanizacije, će se nastaviti i tokom VII stoljeća. Na Balkanu slovenska plemena polako osnivaju svoje mini države, koje se u vizantijskim izvorima nazivaju arhontije, a u latinskim Sklavinije. Njihovo postojanje izmijeniće političko i strateško stanje u regiji, pa će dva Carstva morati da svoju politiku podrede tome. Ojačana i rekonsolidovana crkva nastupiće od IX vijeka sa novim žarom poduhvatu

⁷ Slavko Mijušković, *Ljetopis Popa Dukljanina*, Luča, Titograd, 1967, str. 185.

⁸ Sveti Marko je i danas slava grada Podgorice sa dugom tradicijom kulta.

⁹ Slobodan Čukić, *Podgorički brevijar, Pobjeda*, Podgorica, 2018, str. 145.

¹⁰ Ante Škegro, *Papal possessions in the eastern Adriatic, Arheološki vjesnik*, 55, 2004, str. 429.

¹¹ Ante Škegro, *Patrimonium of St. Peter in Dalmatia, Povijesni prilozi*, Zagreb, 2001, str. 9.

širenja Hristove riječi paganskim plemenima. Na zapadu Evrope, Franačka Karla Velikog silom pokorava Saksonce i nameće im Hristovu vjeru, što je naglalo ostale narode, kao npr. Dance, da samostalno prihvate novu vjeru kako bi izbjegli ratna pustošenja. U Panoniji, Franci uništavaju avarski kaganat i oni nestaju sa istorijske scene, oslobađajući velike mase Slovena. Uspostavljene episkopije Bavarske i gornjeg dijela Norika, pokreću misiju obnavljanja crkvenog života tokom Dunava. Ali u tome će naići na otpor slovenskih plemena u vidu velikog ustanka Sama, koji će se proglasiti knezom. Zbog toga, obnova crkvenog života biće samo djelimično uspješna.

Na Istoku, Vizantija će biti upletena u borbe oko ikonoklazma više od jednog vijeka. Ovo je slabilo kapacitete Carigradske patrijaršije za širenjem pravoslavlja, ali ih nije u potpunosti zaustavilo. Tako patrijarh Nikita I piše da je u drugoj polovini VIII stoljeća hristijanizacija među Slovenima toliko uzela maha da su u nekim oblastima počeli da daju i sveštenike.¹² Na Sedmom vasiljenskom saboru u Nikeji, 787. godine, među potpisnicima se nalaze i episkopi Makedonije, Teofil i Dardanije, Strategij. Njihove episkopije su u to doba skoro u potpunosti naseljene Slovenima. Ipak, crkvena organizacija ostaje čvrsto u rukama grčkog sveštenstva i služba se izvodi na grčkom jeziku.¹³ Tek sredinom IX vijeka dolaskom na vlast cara Mihaila III pravoslavlje odnosi prevagu i ponovo se uspostavlja kult ikona na Saboru 843. godine.¹⁴ Time i Carigradska patrijaršija prevazilazi unutrašnje razmirice i na svom čelu dobija ljude, prekaljene u prepirkama sa ikonoborcima, koji će joj udahnuti novi kvalitet i polet. Sređivanjem unutrašnjih prilika, Pravoslavna crkva okreće pogled van svojih granica ili kako će se izraziti patrijarh Fotije „izvan gostoljubive pučine“.¹⁵ Na to su uticale i političke prilike tog doba, arabljska osvajanja i upadi varvarskih plemena, od Bugara do Rusa, koji se završavaju opsadama Carigrada. Kako bi odbranila svoje teritorije Vizantija je shvatila da mora razvijati strategiju koja će biti mnogo više od vojne. Tako će doći do stvaranja jedne opšte politike prema paganskim ili polupaganskim narodima sa sjevera, koja će dosta polagati na crkvi i širenju pravoslavlja. U cilju ostvarenja te strategije, crkva Novog Rima slijediće politiku svojih prvih patrijarha. Naime, već krajem IV vijeka Sveti Jovan Zlatousti koji se našao na čelu Konstantinopoljske patrijaršije u novom Istočnom Rimskom Carstvu, konstruisaće jednu crkvenu politiku prema varvarskim narodima, koja će se bitno razlikovati od one koju je vodio rimski papa. Tada, suočen s opasnošću od Gota, Hrizostom

¹² Dragan Zajkovski, *Hristijanstvo vo Makedonija*, Skoplje, 2017, str. 96.

¹³ Isto, str. 97.

¹⁴ Predrag Komatina, *Crkvena politika Vizantije od kraja ikonoborstva do smrti cara Vasilija I*, Vizantiološki institut SANU, Beograd, 2014, str. 80.

¹⁵ Isto, str. 145.

se trudi da napravi crkveno-politički sistem koji će obezbjeđivati trajan odnos s varvarskim narodima tako što će ih preko pravoslavnog učenja držati vezane za dvor u Carigradu. Kako bi obezbijedio sebi uspjeh i suprotstavio se zavodljivim tezama arijanizma, prvi vizantijski patrijarh će postaviti u centar svoje politike dozvolu za bogoslužjenje na sopstvenom jeziku. Za razliku od daleko rigidnijeg Rima, ova politika Svetog Jovana Zlatoustog bila je blaža ali i dalekosežnija. Da se ta politika pokazala djelotvornom vidimo po tome što je Istočni dio Carstva preživio najeзде varvara. Zato sredinom IX vijeka u Carigradu oživljavaju ovu drevnu politiku Hrizostoma i ponoviće je u jednoj dosta sličnoj situaciji. Kako bi odbili nove najeзде varvara od Vizantije, imperator i patrijarh pokušavaju da političkim djelovanjem crkve i širenjem vjere među tim narodima iste privuku i ostave u svojoj sferi uticaja. Ponovo, opoziciju ovoj politici predstavljaće Rim, koji će sa svoje strane, kako smo već pokazali, uz pomoć franačke sile sprovesti evangelizaciju preko Rajne i Dunava. Tako će se, još jednom, Carigrad i Rim naći na suprotnim pozicijama u procesu evangelizacije. Mada, znatno kasnije u XI vijeku papa Aleksandar II odgovara hrvatskoj delegaciji koju predvode monah Ulfo i Cedula: *Znajte sinovi da sam često čuo za ono, što Goti nastoje tražiti, ali zbog Arijanaca, pronalazača takvog pisma, ne usuđujem se ni ja, kao ni moji predšasnici, da im dam dopuštenje za službu božiju na njihovom jeziku.*¹⁶

Sveti Konstantin – Ćirilo i Metodije, počeci slovenske pismenosti

U evropskoj, a vrlo vjerovatno i u ukupnoj istoriji ljudskog roda, teško je naći ličnosti poput Svete braće, Konstantina – Ćirila i Metodija. O njihovom životu i radu pisalo se mnogo, počev od IX vijeka pa sve do današnjih dana. Vrlo brzo po upokojenju, Istočna pravoslavna crkva obavila ih je oreolom sveca, a zbog svog rada dobili su i naziv Apostola Slovena. Na Zapadu njihovo djelo je bilo osporavano, vjekovima proganjano, no i Katolička crkva im je odala priznanje, pa su 1863. godine proglašeni za svece patrone svih slovenskih naroda, a 1980. godine papa Jovan Pavle II ih je proizveo u kozaštitnike Evrope zajedno sa Grgurom Nazijanskim. Njihovo veliko djelo, prije svega glagoljično pismo, a onda i prijevodi svetih spisa na jezik Slovena, predstavljaju početak hrišćanske slovenske kulture i jedinstveni su primjer u evropskoj istoriji.

Car Mihailo III dobija zahtjev od moravskog kneza Rastislava „da mu pošalje učitelje koji će nam objasniti na našem jeziku vjeru Hristovu.“ Ovu misiju car povjerava Ćirilu i Metodiju jer su Solunjani i kao svi Solunjani zna-

¹⁶ Nada Klaić, „Historijska podloga hrvatskog glagoljaštva u X i XI stoljeću“, Slovo, br. 15–16, Zagreb, 1965, str. 36.

ju dobro slovenski jezik. Ovako, prema žitijima, počinje misija Svete braće u Moravskoj. Danas znamo da se zapravo radilo o jednom mnogo obuhvatnijem i dalekosežnijem projektu koji je podrazumijevao podređivanje, prvo u vjerskom i kulturnom smislu, Carigradu velike prostore od Jadrana do Baltika. Taj proces počinje duhovnim potčinjavanjem Bugarske konstantinopoljskom patrijarhu, 864. godine.¹⁷ Ovim činom Carigradska crkva je htjela pokazati obnovljenu moć nakon završetka ikonokazma i odlučno se suprotstaviti interesima Svete Stolica kako na Balkanu, tako i u Srednjoj Evropi. Upravo zbog toga, Sveta solunska braća će odmah doći u sukob sa franačkim sveštenstvom koji su sprovodili svoju misiju pokrštavanja. Od tada traje debata o prirodi njihove misije u Moravskoj. Jedni zastupaju tezu da je njihova misija bila učvršćivanje vjere među već pokrštenim Slovenima. Drugi misle da je misija bio dio vizantijske politike prema Centralnoj Evropi. Patrijarh Fotije je već imao velike planove o širenju vjere preko granica Carstva, a braća su bili agenti koji su sprovodili tu politiku.¹⁸ Obje struje su pogrešne, mada druga ima više utemeljenja. Tačno je da iza misije Solunske braće stoji određena politika, ali to je politika samog Rastislava. Jer nemoguće je da moravski knez šalje zahtjev koji se savršeno uklapa u Fotijevu misionarsku politiku, niti da je Vizantija spremala misiju ka Zapadnim Slovenima bez njihovog zahtjeva. Tako ostaje kao jedino moguće da je Rastislav u skladu sa svojim interesima i pritisnut od strane njemačkog sveštenstva, tražio način kako da učvrsti svoju crkvenu organizaciju. Zbog toga, obratio se na jedinu moguću adresu – caru vizantijskom, koji bi mogao da ga zaštititi. Ali ostaje pitanje da li se pri tome pozvao na privilegije Gota, ili je Carigradska patrijaršija odlučivala o zahtjevu na osnovu svoje politike još od Zlatoustog. Da je jedino Carigradska patrijaršija bila spremna tako nešto da učini vidi se i po odgovoru pape Nikole I bugarskom kanu Borisu, na njegov zahtjev da mu se iz Rima pošalju misionari. Pošto Boris traži i posebnu svoju crkvu, papa to ne može da mu odobri, ali zbog interesa daje mu neodlučan odgovor na to.¹⁹ Neki autori u Rastislavovom pozivu vide pravu revoluciju u duhovnoj klimi zapadne Evrope IX vijeka.²⁰ Kako „revolucija u duhovnoj klimi“ nije moguća, to mora postojati drugo objašnjenje o motivu Rastislava da uputi caru molbu za uspostavljanje slovenske službe. Njegovu potrebu za učenjem na vlastitom jeziku, žitija Svete braće objašnjavaju na način da se u Moravskoj pojavljuju misionari iz Italije,

¹⁷ Boban Petrovski, Sveti Kliment Ohridski, kan/knez Boris – Mihail i knez/car Simeon: istorijski aspekti, *Sloven*, vol. 5, 2016, i literatura navedena u tom radu.

¹⁸ Florin Curta, *Eastern Europe in the Middle Ages (500–1300)*, Brill, Leiden-Boston, 2019, str. 187.

¹⁹ Isto, str. 202.

²⁰ Predrag Komatina, *Crkvena politika Vizantije*, Beograd, 2014, str. 184.

Njemačke i Grčke, koji svaki na različit način propovijeda Hristov nauk i to u zemlji koja je već pokrštena. Takođe, Rastislavovi politički razlozi da dobije službu na slovenskom jeziku mogu se tumačiti ovako ili onako, ali to ne odgovara na pitanje zašto je izbor pao na Carigrad, a posebno ne zašto je Vizantija odobrila takvu misiju. Sam car Mihailo III u pismu Rastislavu kaže da će sada i Sloveni ući u red velikih naroda koji slave Boga na svom jeziku. Koji drugi motiv u tome ima Vizantija osim da je to već ustaljena politika njena. Da je postojala namjera da se Sloveni uvedu u red tih velikih naroda, još mnogo prije bi bilo sastavljeno pismo za potrebe Slovena koji su naselili Balkan. Kao kontrapunkt njihovoj misiji u Moravskoj stoji pokušaj bugarskog kneza Borisa da primi krštenje od Rima. Njegov plan da sklopi savez sa Ludvigom Njemačkim propao je nakon pohoda cara Mihaila i kesara Varde na Bugarsku 864. godine a to je spasilo i Moravsku misiju od zajedničkog franačko-bugarskog napada.²¹ Vizantijsko poimanje vjere podrazumijevalo je da svaki narod treba da Boga slavi na svom jeziku. To mišljenje se zasnivalo na primjerima iz Svetog pisma: Psalmi 117:1; Djela apostolska 2:11; Filipljanima 2:11;1, i Korinćanima 14:4.²²

Dok je tekla Moravska misija pokrštavanja Slovena na Iliriku se vodi paralelni proces hristijanizacije. Oslobodivši se franačke okupacije, pod knezom Bornom, Hrvati od Rima traže sveštenike koji bi uspostavili apostolsku crkvu među njima. Opet, teško je reći da li se radi o prelasku iz paganstva ili o smjeni i izbacivanju arijanstva.²³ Tu se javljaju dvije oprečne informacije, jedna od Konstantina Porfirogenita koji u 29. glavi svog spisa „De administrando imperio“ govori da je za cara Vasilija došlo do pokrštavanja Hrvata i druga od Tome Arhiđakona koji navodi da su vladari Gota i Hrvata „očišćeni od zaraze arijanske“. Papi se obraća, kao što smo naveli, i bugarski knez Boris sa željom da uspostavi pravovjernu crkvu na svom jeziku. Obnovljena moć Vizantije spriječiće te pokušaje, tako da jedina misija među Slovenima ostaje ona Svetih Ćirila i Metodija. Osim carske podrške Sveta braća će, mudrom politikom, obezbijediti i odobravanje nasljednika apostola Petra za svoje učenje. U prvom redu tu je donošenje moštiju Svetog Klimenta, drugog ili trećeg rimskog pape, sa Krima u Rim čime su Sveta braća obezbijedila naklonost pape Nikole. Veliki uticaj franačkog sveštenstva uporno je pritiskao Svetu Stolicu da osudi Moravsku misiju i bogosluženje na slovenskom jeziku. No, papa Jovan VIII 873. godine oslobađa Metodija svih optužbi i potvrđuje pravo na slovensko bogosluženje. Ova reakcija pape dugo je bunila istraživače, jer zapravo prema tadašnjem stanju stvari odluka je morala biti suprotna. Među-

²¹ Isto, str. 202.

²² Isto, str. 155.

²³ Nada Klaić, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb, 1975, str. 193.

tim, treba uzeti u obzir kompletnu političku situaciju u Evropi, a posebno u Italiji. Pokušavajući da spasi Rim od upada langobardskih grofova Beneventa i Spoleta, papa Jovan VIII bio je potpuno oslonjen na Franačku i uporno je pokušavao da od nje dobije vojnu pomoć. Međutim, ni Karlo Ćelavi ni Karlo Debeli nijesu bili u mogućnosti da intervenišu u Italiji zbog invazija Vikinga na njihovu državu. Po smrti Karla Ćelavog, otvorilo se pitanje nasljeđivanja u Franačkoj. Papa Jovan VIII poslao je na sjever svog delegata, budućeg papu, Formosisa, a sam održava sabor u Rimu po tom pitanju. No, Formosis je podržao kandidaturu Karlomana, sina Ludviga Njemačkog, što nije dobro dočekano u Rimu. Dolazi do otvorenog sukoba i papa Jovan VIII 876. god. ekskomunicira Formosisa. Očigledno je da djelujući u skladu s tom situacijom papa nije podržao njemačko plemstvo i oslobodio je Metodija optužbi.²⁴ Štaviše, papa proizvodi Metodija za arhiepiskopa „obnovljene“ dijeceze Sirmijuma, a njegovi učenici su proizvedeni u monaške činove. Pod pritiskom Franaka i sveštenstva Salcburške nadbiskupije, propada karantanska kneževina kneza Kocelja pa i Metodije mora da se skloni sa svoje katedre u Moravsku, gdje je i umro 885. godine.²⁵ Njegovi nasljednici nijesu uspjeli da održe uspostavljenu crkvenu hijerarhiju i nastave učvršćivanje bogoslužja na slovenskom jeziku pa ubrzo, do kraja IX vijeka, njihova misija propada.

Sedmočisljenici – učenici Ćirila i Metodija

Od samog početka Moravske misije, Sveta solunska braća su sa sobom vodila i učenike. O njihovim životima i radu i danas u nauci postoje brojne kontroverze i neslaganja. Iz početka je to bila mala grupa ljudi, ali kasnije u punom zamahu misije, oni imaju oko 3000 učenika. Njihovi najbliži sljedbenici, njih petorica, ostaće upamćeni, zajedno sa njima, u crkvi i u historiji, kao Sedmočisljenici. To su Kliment, Naum, Gorazd, Angelar i Sava. Od njih odskočili su, svojom djelatnošću, Sveti Kliment i Sveti Naum, čije mošti su sačuvane u manastirima na Ohridskom jezeru. Zato u ovom radu želimo da predstavimo činjenice i podatke o najmanje poznatom njihovom učeniku – Svetom Savi. No prije toga, moramo reći nešto o Sedmočisljenicima.

Nakon smrti Metodijeve, njegovi učenici nastavili su sa crkveno-prosvjetiteljskim radom među Zapadnim Slovenima. Političke prilike i pritisak Salcburške nadbiskupije učinili su da njihova misija bude neodrživa i bili su primorani da bježe iz Moravske. Dio učenika je odabrao da se vrati u svoju domovinu, Makedoniju, ali dio njih se rasuo dalje po slovenskim zemljama

²⁴ Vegard Lindner, Pope John VIII (872–882) and the Violence of Suothern Italy, Edinburgh, 2016.

²⁵ Grupa autora, Istorija naroda Jugoslavije, prva knjiga, Beograd, 1953. godine, str. 150.

prema Poljskoj, kako bi tamo nastavili svoj rad i širenje hrišćanske nauke. No, već tu imamo i prva neslaganja u nauci. Sveti Gorazd naslijedio je Metodija na arhiepiskopskoj stolici Sirmijuma, kao jedini od učenika koji je porijeklom iz Moravske. Ali danas o njegovom životu imaju dvije teorije. Prema prvoj, on je zajedno sa ostalim učenicima pobjegao za Makedoniju, gdje je, po legendi, napisao žitije Sv. Metodija. Smatra se da njegove mošti počivaju danas u Beratu u Albaniji. Ovu teoriju opovrgavaju češki i slovački istoričari koji ističu da je Sveti Gorazd, naslijedivši arhiepiskopsku katedru, ostao na njoj do svoje smrti 889. godine.²⁶ Mada se u Beratu spominje manastir koji je posvećen Svetom Gorazdu, sredinom XIX vijeka,²⁷ postoje mišljenja u nauci da je tu došlo do zabune, pa umjesto Gorazda treba podrazumijevati Svetog Erazma Ohridskog, jednog od prvih arhiepiskopa Ohridske arhiepiskopije.²⁸ Ovo otuda, jer Pajsije Hilendarski u svojoj Istoriji među Sedmočislenike ubraja Erazma, a ne Gorazda.²⁹ Jedini sigurni podatak u njegovoj biografiji je da je još prilikom prvog puta Ćirila i Metodija u Rim, 868. godine, proizveden, od strane biskupa Formosisa i Gauderika, u sveštenika. Za njega se kaže u Žitiju Metodijevom „Ovo je slobodan muž iz vaše zemlje, a dobro upućen u latinske knjige, pravoveran. Neka na to bude Božija volja i vaša ljubav, kao što je i moja.“³⁰ Iz ovoga, neki istoričari, izvode zaključak da je Sveti Gorazd već imao određeno obrazovanje i prije dolaska Solunske braće u Moravsku. U jednoj crkvenoj himni posvećenoj Svetom Naumu, Gorazd se pominje kao čudotvorac.

Najpoznatiji od Sedmočislenika svakako su Sveti Kliment i Naum. Njih mnogi smatraju i jedinim nasljednicima Solunske braće, jer su najviše uradili na nastavljanju njihovog rada na stvaranju slovenske pismenosti, kulture i crkvene organizacije. Njihova žitija, napisana u nekoliko verzija, glavna su istorijska vrela za ovaj period istorije Balkana. O njima postoji obimna literatura koja se svaki dan uvećava, pa nećemo mnogo trošiti riječi na njihovo djelo. Ukazaćemo samo na nekoliko bitnih detalja u njihovoj biografiji. Oni su se već 886. godine, zajedno s drugim učenicima, obreli u Makedoniji, tada pod bugarskim knezom Borisom. Još prije toga, zajedno sa Gorazdom su u Rimu rukopoloženi za sveštenike, a Sveti Kliment će ponijeti titulu episkopa Ilirika. Pored toga, on će po povratku u Makedoniju ponijeti i titulu episkopa

²⁶ Andrej Škoviera, *Svati slovanski sedmopočetnici*, Bratislava, 2010, str. 105–108.

²⁷ Ovaj manastir pominje ruski putopisac V. I. Grigorovič u svom spisu o putu po evropskoj Turskoj iz 1848. godine, ali već 1871. E. E. Golubinski navodi da tog manastira više nema.

²⁸ Andrej Škoviera, *Svati slovanski sedmopočetnici*, Bratislava, 2010, str. 105–108.

²⁹ Pajsije Hilendarski, *Istorija slavjanobugarska*.

³⁰ Žitije Metodijevo, glava 17, preuzeto sa www.rastko.rs/bogoslovlje/sv-braca/zitije-metodijevo.html

slovenskog što označava da vrši službu na tom jeziku, a nešto kasnije i titulu arhiepiskopa bugarskog.³¹ Time počinje na ovim prostorima stvaranje Crkve slovenske, koja će biti odvojena od Rima i Carigrada ali i od dualističke bogumilske crkve u Bugarskoj, za vladavine cara Simeona. Zajedno s Naumom osniva centre slovenske pismenosti u Prespi i Ohridu odakle se širi glagoljica i ćirilica dalje prema slovenskim zemljama. Podigavši manastire u Ohridu zasniva sjedište Ohridske arhiepiskopije, danas autokefalne Makedonske crkve. Tu su začeti kulturni i prosvjetni centri oba slovenska pisma, a prema žitiju Sv. Klimenta iz njih je izašlo 3500 učenika. Sveti Naum također osniva jedan manastir na obali Ohridskog jezera koji će biti nosilac slovenske pismenosti. Za razliku od Sv. Klimenta, skoro da nije sačuvano nijedno djelo Naumovo. Njemu se pripisuje autorstvo jednog žitija Metodijevog, a u Manastiru Zograf na Svetoj gori pronađen je jedan Kanon apostola Andrije koji nosi njegov potpis. O njemu se u jednom žitiju kaže da je rodom iz Mezije, iz one provincije u kojoj je Sveti Metodije bio arhont prije zamonašenja. Takođe, kaže se da je bio plemenitog roda.³² Njihova žitija su danas osnovni izvori informacija i za ostale Sedmočislenike.

Jedan od Sedmočislenika za kojeg pouzdano znamo da je došao u Makedoniju bio je Sveti Angelar. Danas u nauci nije dokazano da li je Angelar bio grčkog ili slovenskog porijekla, ali se smatra da je zajedno sa Solunskom braćom otišao u Moravsku misiju. U već spomenutoj Službi Svetom Naumu navodi se kao Angelar Mudri.³³ Iz ono malo podataka koji su sačuvani o njemu vidimo da je ubrzo po prispjeću u Makedoniju umro. Bijeg iz Moravske, pred franačkim sveštenstvom, do Makedonije za njega je očito bilo preveliko iskušenje. Sveti Kliment i Naum su ga sahranili u Glavanici odakle su ga dalji učenici prebacili u Berat, koji je brzo postao veliki centar slovenske pismenosti i kulture. Njegove mošti počivaju danas u Beratu u Albaniji.

Sveti Sedmočislenik Sava – najzagonetniji učenik

³¹ Stojko Stojkov, Sveti Kliment: od episkopa slovenskog do episkopa Bugarske, *Zbornik dokumenata 1100 god. od upokojenja*, Skoplje, 2017, str. 231.

³² Andrej Škoviera, *Svati slovanski sedmopočetnici*, Bratislava, 2010, str. 122.

³³ Isto, str. 126.

Sv. Ćirila i Metodija

Posljednji u nizu Sedmočislenika je Sava i o njemu imamo najmanje podataka, a i ono što znamo je dosta sporno. Prema dostupnim izvorima čak i samo njegovo ime izaziva kontroverze, jer se ponekad navodi kao Lavrentije ili u češkoj i slovačkoj tradiciji Vavrinec. Crnorizac Hrabar u svom djelu „O pismenima“ zapisuje zajedno Savu i Lavrentija. Za razliku od drugih učenika on kao jedan od Sedmočislenika dobija svoje žitije tek početkom XVIII vijeka. Njegovo ime se pominje i u Borikovom sinodiku, gdje dobija važno mjesto među Sedmočislenicima iza Klimenta, a prije Gorazda.

Prema onim oskudnim podacima koji su nam o njemu dostupni, više možemo da nagađamo nego što je provjerenih činjenica. Iz njegova imena, pošto je uzeo ime Sava po Svetom Savi Osvećenom (439–532), osnivača čuvenog manastira, izvlači se zaključak da je, jedini od Sedmočislenika, bio monah.³⁴ O njegovom životu znamo malo. Čini se da nije dijelio sudbinu ostalih učenika Svete braće, sudeći po podacima koji su do nas došli. Naime, po odlasku Metodija i njegovih učenika po drugi put iz Rima, bivaju napadnuti i zadržani u Veneciji. Episkopsko dostojanstvo Metodija spasilo je od pogibelji, ali neki od njegovih učenika su završili na pjaci robova u tom gradu. Vjeruje se da je Sava bio među njima, možda upravo zato jer je bio monah, a ne i rukopoložen od strane pape kao i ostali. Čuvši da su se našli u toj situaciji, vizantijski car Vasilije I, šalje u Veneciju svog izaslanika koji ih otkupljuje iz ropstva. Ovo nije rijedak slučaj u tadašnjoj praksi, jer i car i rimski papa daju velike svote kako bi otkupili ljude koji su dospjeli sužanjstva. Trgovina robljem je bila ukorijenjena na Balkanu i tek u XIV stoljeću posljednji centar u Bosni i luka Dračevica, kao pjaca robova, će biti ugašeni. Po otkupu, taj dio učenika, a i Sava među njima, carski izaslanik je naselio u Dalmaciji. To je posljednji podatak koji imamo o ovom svetitelju.

Suočeni s nedostatkom informacija, pisci i istoričari su ga lako izgubili iz vida. Od svih učenika Svete solunske braće, najveća pažnja posvećena je Sv. Klimentu i Naumu, zbog njihovog rada na pronalasku ćirilice i postojanju dva manastira koji su njima posvećeni na obalama Ohridskog jezera. Dosađajući istraživači ovog perioda više su se posvetili razvoju i putevima dva slovenska pisma nego daljoj sudbini ostalih učenika. Bez ikakve namjere da umanjimo njihove zasluge za formiranje originalne slovenske kulture, moramo postaviti pitanje: Zar širenje djela Sv. Ćirila i Metodija i pisma slovenskog nije zajednički trud svih njihovih učenika, koji su tako zaslužili svetački oreol? Polazeći od ovako postavljenog problema lako dolazimo do toga da

³⁴ Isto, str. 130.

se upitamo koji su to rezultati rada ostalih Sedmočislenika nakon dolaska iz Velike Moravske. Pošto je Sveti Gorazd vjerovatno ostao u Moravskoj, a Sveti Angelar umro ubrzo po dolasku u Makedoniju, ostaje još samo da utvrdimo da li postoji djelatnost Svetog Save na ovom prostoru.

Već od samih početaka istraživanja pismenosti u Slovena, postoji problem širenja pisane riječi među slovenskim plemenima. Posebnu zagonetku predstavlja uspostavljanje glagoljice kao narodnog pisma u Dalmaciji i među Hrvatima.³⁵ Ovaj problem direktno je vezan sa našom temom, izučavanje života Svetog Save Sedmočislenika. Naime, od kraja XIX vijeka istraživači i filolozi poput Vatroslava Jagića, tvrdili su da „nakon smrti Metodijeve, neki njegovi učenici se zakloniše pod zaštitom hrvatskoga naroda te postadoše rasadnici Metodovih crkvenih načela u tim krajevima.“³⁶ Takve pretpostavke odbacili su drugi naučnici, poput Franja Šišića i Josipa Hamma kao vrlo malo vjerovatne „jer bjegunci, prognanici, nemaju obično među starosjediocima onog ugleda, koji bi bio potreban, da njihova nauka za tako kratko vrijeme pusti duboko korijenje na relativno velikom i razvedenom prostoru...“³⁷ Ne upuštajući se u dalje rasprave i razrade tog problema, ono što je bitno za naš rad je pitanje kako je došlo do širenja glagoljice na istočnoj obali Jadrana. Kao što smo već rekli, zadnji trag Sv. Save Sedmočislenika je da ga je vizantijski izaslanik otkupio i poslao u Dalmaciju. Sasvim je logično pretpostaviti da on time nije završio svoj rad na prosvjećivanju Slovena. Čak možemo tvrditi da su vizantijske vlasti od njega očekivale da nastavi sa svojim zadatkom, jer Moravska misija je još uvijek bila živa. Da bismo utvrdili gdje je to završio jedan od učenika Svete braće, zbog nedostatka izvora, moramo se poslužiti opštim političkim prilikama koje su tada vladale na istočnoj obali Jadrana.

Krajem IX vijeka Dalmacija i njeni gradovi čine vizantijsku temu i pod direktnom su upravom Carigrada. Istra i najsjeverniji djelovi istočnojadranske obale su pod kontrolom Franačke, još od dogovora cara Karla Velikog i carice Irine. U zaleđu dalmatinske obale stvara se mlada država Hrvata koja se bori za svoj izlazak na more. Što se tiče crkvenih prilika tu su stvari malo šarenije. Kako smo već istakli, čitavi Ilirik je poprište sukoba između pape i carigradskog patrijarha. U ovom periodu je to posebno nazočno jer se na obje stolice nalaze istaknuti ljudi, patrijarh Fotije i papa Grgur. Osim toga, jedan

³⁵ Od početka izučavanja tog problema izdvojile su se dvije teorije, pa samim tim i tabori među naučnicima koji ih zastupaju, nazvani sjeverni i južni krak. Sjeverni podrazumijeva dolazak glagoljice direktno iz Moravske u Dalmaciju, a južni da je ona ipak došla širenjem iz Makedonije.

³⁶ Nada Klaić, Historijska podloga hrvatskog glagoljaštva u X i XI stoljeću, *Slovo*, br. 65, preuzeto sa www.hrcak.srce.hr

³⁷ Isto.

dio istočne obale Jadrana je pod jurisdikcijom patrijaršije u Akvileji. Upravo s tim sveštenstvom će Solunska braća ući u sukob, na svom putu u Rim, i Sveti Konstantin – Ćirilo će osuditi učenje trojezične jeresi. Duž cijele obale djeluje aktivno benediktinski monaški red i podiže svoje manastire među slovenskim stanovništvom. Zato je osnovno pitanje kako treba tumačiti podatak da je jedan od učenika, Sv. Sava, doveden iz Venecije u Dalmaciju. Ono što se podrazumijeva je da se misli na teritoriju vizantijske teme Dalmacije, no ostaje pitanje gdje tačno u njoj. Mada se hrvatska historiografija trudila da dokaže da su otkupljeni učenici završili u Saloni, ta pretpostavka nije dokazana. U stvari, opovrgavaju je osnovni podaci o političkim i vjerskim prilikama u dalmatinskim gradovima u to doba. Naime, nadbiskupija u Saloni, mada zvanično pod vizantijskom upravom, čvrsto stoji u jedinstvu s rimskom crkvom i potpuni je pristalica rimske mise i latinskog kao bogoslužbenog jezika. To najbolje dokazuju sačuvani dokumenti s Prvog splitskog sabora 925. godine, gdje se slovenska liturgija anatemiše po preporuci pape Jovana X.³⁸ Prema tome, nije interes ni njen, ni hrvatskog kneževstva u formiranju, da primi učenike vizantijske misije upućene knezu Velike Moravske radi širenja Božje službe na slovenskom jeziku. Sami hrvatski vladari će se suprotstavljati ideji uvođenja glagoljice kao pisma i slovenskog jezika u crkvenu upotrebu tokom cijelog trajanja hrvatske srednjovjekovne države. Pored toga, Salona je bila previše blizu Akviljeskog patrijarhata da bi se njeni crkveni velikodostojnici zamjerali tako što će štititi učenike Svete solunske braće. Tome nijesu mnogo doprinijeli ni oprečni stavovi papa iz Rima, koji čas odobravaju, čas osuđuju rad Ćirila i Metodija.³⁹ Uzimajući u obzir sve ove činjenice, smatramo da nije teško doći do zaključka da je Sveti Sava Sedmočislenik morao biti odveden južnije od Salone, na prostor Gornje Dalmacije.

Iako ne postoje pisani izvori o tome, ovoj tezi idu u prilog neki drugi nalazi na terenu, ali i zapisi o životima i radu ostalih Sedmočislenika. Nakon propasti Moravske misije i dolasku izgnanih učenika u Makedoniju, Klimenta, Nauma i Angelara, otpočinje nova faza u širenju slovenske pismenosti. Nauka Sv. Ćirila i Metodija sada se pod patronatom Vizantije ukorjenjuje među plemenima slovenskog Ilirika. Za potrebe Vizantije, na njenoj teritoriji se formira nova Slovenska crkva. Stvara se i novo pismo ćirilica, nazvano u

³⁸ Isto.

³⁹ Valja uzeti u obzir da je to vrijeme velike pometnje u Rimu i da se pape jako malo zadržavaju na stolici Svetog Petra. Uz to pokušavaju lavitirati između interesa rimskog plemstva i moćnih germanskih vladara Svetog Rimskog Carstva. Tako će se jedan od papskih legata koji je rukopoložio Metodija i njegove učenike, budući papa Formosis, tokom svoje misije u Bavarskoj, okrenuti protiv interesa Svete Stolice, a na stranu germanskog plemstva zbog čega će biti ekskomuniciran.

čast Svetog Ćirila, koje će prve svoje centre imati u Preslavi i Ohridu. Danas u nauci vladaju dosta velike polemike koje je od ova dva pisma starije, mada se generalno uzima da je ćirilica nastala od strane učenika Solunske braće po njihovom dolasku u Makedoniju. Nije nam namjera da se dalje upuštamo u ove razmirice, niti je to tema ovog rada. Jedino što bismo napomenuli ovom prilikom je jedno interesantno razmišljanje italijanskog lingviste Fermilja, koji tvrdi da je glagoljica nastala za potrebe crkvene službe i prijevoda crkvenih knjiga, a da je ćirilica nastala za svjetovne potrebe, prije svega bugarske dvorske kancelarije.⁴⁰ Ono što nas zanima je činjenica da se centri slovenske pismenosti šire od Ohrida prema zapadu, a samo je Sveti Kliment iz političkih razloga prihvatio službovanje u Bugarskoj. Već smo govorili o uspostavljanju velikog centra pismenosti u Beratu i tamošnjem Manastiru Svetog Gorazda. Učenici Sedmočislenika razvijaju svoju aktivnost dalje ka slovenskim plemenima u Dračkoj temi. Ovo potvrđuju i recentna arheološka nalazišta na jugu Albanije. Uzimajući sve ovo u obzir, čini se dosta velikom pokrivenost prostora naseljenog Slovenima, ali ipak izmiče veza sa Dalmacijom. Bez ostvarenja te konekcije teško je dokazati postojanje južnog kraka širenja glagoljice. Međutim, mišljenja smo da upravo tu treba tražiti areal djelatnosti posljednjeg od sedmorice Sedmočislenika, Svetog Save.

Svjesni činjenice da je njegova djelatnost teško dokaziva, ipak kao jedinu moguću opciju moramo uzeti da je ovaj Sveti Sedmočislenik bio aktivan na prostoru današnje Crne Gore i sjeverne Albanije, tačnije onamo gdje će malo kasnije nastati dukljanska država. Vjerovatno se koristeći svojim monaškim statusom, Sava se lako mogao uklopiti u neki od manastira benediktinskog reda koji su tada bili između Boke Kotorske i Bojane. Odatle, ili iz Drača kao najvećeg vizantijskog grada na istočnojadranskoj obali, lako je mogao širiti učenje svojih učitelja. Tome ide u prilog i podatak da do Dalmacije stiže samo glagoljica, kao originalno pismo sastavljeno od strane Solunske braće. Ćirilica sastavljena od strane njihovih učenika po povratku u Makedoniju došla je na prostor današnje Crne Gore sasvim drugim putem i kasnije. Kao što je to pokazala Nada Klaić u svojim radovima, zbog politike hrvatskog kraljevstva i tamošnje crkve, morao je postojati neki centar širenja glagoljice van teritorija Hrvatske.⁴¹ Kako znamo domet širenja drugih Sedmočislenika, ostaje jedina mogućnost da je radom Savinim preko mreže manastira na crnogorskoj obali i u unutrašnjosti krenula da se širi slovenska pismenost. Upravo koristeći se svojim autoritetom učenika Sv. Ćirila i Metodija i rukopoloženja koje je dobio direktno od pape u Rimu, uspijeva da ukorijeni glagoljicu kao pismo i službu na slovenskom

⁴⁰ Giuseppe Fermiglia, Razmišljanja o starim slovenskim azbukama, *Slovo*, br. 36, Zagreb, 1986, str. 74.

⁴¹ Nada Klaić, n. d.

jeziku. Da je van Hrvatske bilo prepisivačkih centara na glagoljici smatraju i drugi istraživači naše lingvističke prošlosti. Analizirajući djela kako u Dalmaciji, tako i u Bosni, naročito krstjanske spise, Josip Hamm govori da su svi prepisani s jednog glagoljičnog originala. On pretpostavlja da je taj original mogao doći iz Dalmacije ili Makedonije, jer raške redakcije su kasnije i nijesu imale uticaja na krstjanske spise. No, kao i svi drugi, zaboravlja da se tu može raditi o dukljanskim pisarskim centrima koji su imali ulogu medijatora među ovim prostorima.⁴² Uostalom postoje dva djela koja se pripisuju samom Savi Sedmočisleniku. Prvo je *Osmo i deveto pjevanje kanona Svetog Ćirila*, za koje se analizom tih akrostihova utvrdilo da njemu treba pripisati autorstvo. Takođe, pripisuje mu se autorstvo *Rasprave o psaltiru (Skazanie o psaltiri)*. Ova djela su morala nastati u nekom razvijenom centru pismenosti. Ovome ide u prilog i najnoviji arheološki rezultati, za koje dosadašnji istraživači nijesu mogli znati. Radi se o pronalasku epigrafskih natpisa u Konavlima na glagoljici koji bacaju sasvim novo svijetlo na širenje ovog pisma.⁴³ Južni krak širenja glagoljice vidi se po starini pronađenih natpisa, bio je i te kako živ i to od samih početaka širenja slovenske pismenosti. Očito, veliku ulogu u širenju glagoljičnog pisma imaju benediktinski manastiri, ali i liturgije na slovenskom jeziku. Dokaz za ovu tvrdnju imamo u pismu samog pape Jovana X upućenog sveštenstvu u Dalmaciji u kojem kori sveštenstvo Salonitanske nadbiskupije zbog širenja Metodijeve nauke koju su njegovi prethodnici zabranili. Međutim, kako su to dokazali brojni historičari i lingvisti koji su se bavili analizom ovog dokumenta, papa ne želi da pomene u svom pismu da je tadašnja jurisdikcija nadbiskupa Salone obuhvatala i gradove od Dubrovnika do Drača. Iz toga se izvodi nedvosmislen zaključak da je glagoljica bila širena na cijelom tom prostoru. Veliki dio tog prostora potpada pod vizantijsku temu Dalmaciju i pod pokroviteljstvom carskih vlasti se širi slovenska pismenost.⁴⁴ Zbog toga ne vidimo prepreku zašto se upravo benediktinski manastiri na prostoru buduće dukljanske države, ne bi pokorili volji nadležnih vlasti i otvorili svoje skriptorije za novu pismenost.

Dalja sudbina Savinog djela i njegova zaostavština

Trag rada Svetog Save, na prosvjećivanju naroda i uvođenju slovenske azbuke, ostao je nepoznat i nepriznat u našoj nauci. O njemu ne znamo više ništa, čak ni mjesto upokojenja ili počivanja njegovih moštiju. Jedino što možemo upotrijebiti kao pokazatelje njegove djelatnosti su neki toponimi i do da-

⁴² Josip Hamm, Apokalipsa bosanskih krstjana, *Slovo*, br. 9–10, Zagreb, 1960. Fusnota 6.

⁴³ Marica Čunčić, Novo čitanje hrvatskoga glagoljskoga konavoskoga natpisa iz 11. stoljeća. *Slovo*, br. 59, 2009. Preuzeto sa www.hrčak.hr

⁴⁴ Nada Klaić, n. d.

nas sačuvana Crkva Svetog Save u Starom gradu Budvi, koja se datira u 1141. godinu, a može, zbog svog preromaničkog stila gradnje, biti i starija. Danas se ona posvećuje Svetom Sabbi Osvećenom ili Savi Srpskom. Ime svetog Save Sedmočislenika polako se izgubilo u vremenu.

Zapravo, ono što se desilo ovom svetitelju je preklapanje kultova, tačnije potiranje starijeg kulta zarad mlađeg u određene vjerske ili češće političke svrhe od strane vlasti u nekom trenutku. Naime, rezultati prosvjetiteljskog rada Save Sedmočislenika podijeliće sudbinu sa narodom ovih prostora. Uspostavljajući snažno žarište slovenske pismenosti, očigledno samo glagoljične jer ćirilicu koja nastaje kasnije, ne poznaje, podići će samosvijest dukljanskih Slovena i biće veza sa Dalmacijom i Hrvatskom. U početku političke prilike će mu ići naruku jer vizantijske vlasti su pokrovitelji ove misije. U prilog tome idu i tvrdnje sastavljača Barskog rodoslova, da je on samo prevodilac na latinski starijeg spisa Knjige o Gotima ili Kraljevstvo Slovena. Velika je vjerovatnoća da je original ovog djela nastao na glagoljici u nekoj od dukljanskih skriptorija. Sa pismom, širila se i liturgija na slovenskom jeziku, jer su zaslugom Slovenske braće i njihovih učenika Sloveni uvršteni u „velike narode“. Polako se formirala slovenska crkva i stvarano sveštenstvo pismeno na slovenskom jeziku. To je doprinijelo usložnjavanju crkvenih prilika na ovom prostoru o čemu se u dosadašnjoj istoriografiji malo vodilo računa. No, zbog politike Vizantije i Carigradske patrijaršije, njeno sveštenstvo nije moglo prodrijeti u više hijerarhijske krugove i svi su bili potčinjeni arhiepiskopu u Ohridu. Takođe na zapadu, u Dalmaciji neće doći do njenog napretka zbog odlučnog suprostavljanja Rima i Salonitanske nadbiskupije. To će je ostaviti trajno podložnom uticaju različitih jeresi. Ipak, božija služba na svom jeziku doprinijela je podizanju samosvijesti kod naroda. Ubrzo stvara se samostalna Dukljanska kneževina pod dinastijom Vojislavljevića, koja će biti proizvod svijesti o samobitnosti slovenskog življa i potrebe da se adekvatno zaštite tekovine Sedmočislenika. Iz istih razloga u Makedoniji dolazi do ustanka i stvaranja Samuilovog carstva. Najbolji dokaz ovoj tvrdnji je jedna služba na grčkom jeziku posvećena Svetom Vladimiru Dukljanskom koja govori kako je on „izučavao neporočnu i pravoslavnu vjeru od svetih sedmočislenika, Klimenta to jest, preblaženog Nauma, Kirila, Metodija i ostalih presvetih ravnoapostola, prosvetilaca onih krajeva i glasnika istine, koji su se mnogo trudili s božanskom revnošću, i koji su obratili u pravoslavlje zabludjele narode Mizijske, Arbanije, Dalmacije, Ilirika i Srbije od jeretika Masalijana i Bogomila.“⁴⁵ Ovaj zapis svjedoči o veličini i poštovanju kulta Svetih Sedmočislenika na

⁴⁵ Dragoljub Dragoljović, Dukljanski knez Vladimir i albanski Novatijani, *Istorijski zapisi*, str. 97.

prostoru Duklje, a uvjereni smo da je to zasluga Save koji je svoju misiju vezao za ovu oblast. Ovo potvrđuje i kasnija bula pape Klimenta III iz 1089. godine u kojoj stoji da njene odluke ne prekrši ni Latin, ni Grk, ni Sloven, što nedvosmisleno govori o složenim crkvenim prilikama u tadašnjoj Duklji. Dukljanski vladari, kao i hrvatski stoljeće prije njih, u svojoj politici su morali da balansiraju između Carigrada i Rima, pa nikad neće do kraja osamostaliti i učvrstiti slovensko bogoslužje.⁴⁶

Nažalost, propašću Dukljanskog kraljevstva nestaje i njegovog ustrojstva Crkve slovenske. Novi gospodari, Nemanjići, biće mnogo pragmatičniji u svojoj crkvenoj politici. Tačno uviđajući političke prilike na Balkanu i šire, djeluju u pravcu osamostaljenja crkve u svojoj državi. To podrazumijeva i akciju na spoljnjem planu i nametanjem svoje volje pokorenom stanovništvu na planu domaće politike. Vodeći se time u pokušaju da potre dotadašnje nataloženo nasljeđe domicilnog stanovništva, raška država u svojoj politici rabi postignute uspjehe i teritorijalnu rasprostranjenost Slovenske crkve. Rastko Nemanjić, prilikom svog zamonašenja precizno bira ime Sava u cilju ostvarenja svojih političkih zadataka. Time se u monaškom dijelu aludirajući na Svetog Sabbu Osvećenog približava kako manastirima na Svetoj gori, tako i krstaškim državama u Palestini. S druge strane time potire ustanovljeni kult Svetog Save Sedmočislenika radi uporišta u narodu i protiv interesa Ohrske arhiepiskopije koja baštini nasljeđe učenika Sv. Konstantina – Ćirila i Metodija.

Zaključak

Život Svetog Save, jednog od Sedmočislenika, skoro da je bio nepoznat u našoj nauci, sem nekolicine dobro upućenih istraživača slovenske pismenosti. Sva pažnja naučne javnosti, kada je riječ o nastanku prvih sistema pisma među slovenskim narodima, bila je uprta u Sv. Klimenta i Nauma, nastavljajući misije Sv. Ćirila i Metodija u Makedoniji i Bugarskoj. Prosto je zanemarivana činjenica da oni pripadaju većoj grupi od sedam učenika koji su radili na afirmisanju djela svojih učitelja i uvođenju Slovena u „velike narode“. Nedostatak pisanih izvora o radu drugih učenika bio je krucijalni problem u daljem izučavanju ove teme od strane pozitivističke nauke. Takođe, smetnju je pravilo i to što je izučavanje ovog problema bio dio „nacionalnih“ istorija, naročito srpske i hrvatske u koje se jako teško uklapao. Dukljansku srednjovjekovnu državu kao posebnu oblast proučavanja odredio je jedino Fran Milobar, ali i on je ostao usamljeni glas u kakofoniji drugih. Problem pojave glagoljice na istočnoj obali Jadrana, kojeg bezuspješno pokušava da riješi hrvatska istori-

⁴⁶ Nada Klaić, n. d.

ografija, nikoga nije podstakao da rješenje traži na prostorima današnje Crne Gore. Čak i historiografije drugih zemalja poput Bugarske, Češke i Slovačke, ograničile su se na istraživanje djela ostalih učenika ubacujući u priču još i Svetog Gorazda.

Odudarajući svojim životopisom od ostalih Sedmočislenika, Sava kao da biva osuđen da ostane zagonetka i najmanje mu se pridaje pažnja u istorijskoj nauci. Iz tog razloga, smatramo važnim da danas pokušamo izvući na svijetlo dana činjenice koje imamo o njemu kako bismo ga izvukli na svijetlo istorijske pozornice. Da bismo dobili koherentnu priču o ovom slovenskom svetitelju, bilo je potrebno da se sakupi sve ono fragmentarno znanje o njemu i usputni pomeni njegovog bivstvovanja u dostupnim izvorima. Takođe, analizom tadašnjih političkih prilika na istočnoj obali Jadrana i ukupnim u Evropi, mogli smo da naslutimo opus njegovog rada i uticaja koji je ostavio na slovensku kulturu. Nadamo se da smo makar malo i uspjeli u tome.

Život i rad Svetog Save Sedmočislenika neraskidivo je vezan za nastajanje slovenske pismenosti i bogoslužjenja na slovenskom jeziku. Prateći taj razvoj u prilici smo da rekonstruišemo i njegov životni put ili makar da postavimo osnovne pretpostavke o tome. Zato smo i došli do zaključka da upravo njegova djelatnost predstavlja onu nepoznatu kariku koja povezuje pojavu glagoljice od Makedonije do Dalmacije. Prateći istorijske i političke procese duž istočne obale Jadrana, uviđamo jedan obrazac u nastajanju Slovenske crkve. Njena žarišta biće od početka pod zaštitom Vizantije, koja lansira misiju Svete solunske braće u Veliku Moravsku slijedeći svoju državno-crkvenu politiku ustanovljenu još od vremena Svetog Jovana Zlatoustog. Taj model biće primijenjen i na slovenska plemena Balkana, ali doživjeće fijasko nakon sukoba sa Samuilovim carstvom. Ipak, jednom započeti proces stvaranja politički poluzavisnih i kulturno skroz potčinjenih Sklavinja, kroz uticaj crkve i pravoslavlja nametnutog iz Carigrada, daće rezultate u podizanju državotvorne svijesti kod slovenskih plemena. Tome će veliki doprinos dati Slovenska crkva uspostavljena na obalama Ohridskog jezera od strane učenika Ćirila i Metodija. Ono što je glavno pitanje je da li je Slovenska crkva od samog početka bila pravovjerna ili je gajila jeretička učenja? Najvjerovatnije da je crkvena organizacija osnovana od strane Solunske braće i njihovih učenika bila ortodoksna, ali da vremenom nije održala primat među slovenskim stanovništvom. Propast Makedonskog Carstva i osnivanje Ohridske arhiepiskopije pod Carigradskom patrijaršijom označava primat grčkog nad slovenskim i crkva Sedmočislenika ne može da se razvija u potpunosti ostajući na najnižem nivou hijerarhije. Štaviše, slovensko bogoslužjenje odobreno je samo kao liturgija, ali nema napredovanja u crkvenoj hijerarhiji tom sveštenstvu. Tu crtu vidimo i na Istoku i na Zapadu, gdje se održavaju popovi glagoljaši. Nemogućnost pu-

nog razvoja sopstvene crkvene organizacije, najviše zbog nedostatka državnih institucija koje bi je podupirale, ostavili su je ranjivu na upliv jeretičkih učenja. Vladari poluzavisnih Sklavinja prisiljeni su u svojoj politici da balansiraju između Rima i Carigrada, kako bi zaštitili svoje interese. Zato u crkvenoj politici nemaju moći da uspostave jednu autokefalnu crkvu na slovenskom jeziku.

Politički oportunizam Nemanjića i pogodne prilike na Balkanu krajem XII i početkom XIII vijeka, dovešće do toga da oni uspiju u ostvarivanju ciljeva koje drugi nijesu mogli riješiti. Nažalost, njihova politika, naročito prema osvojenim oblastima, bila je takva da je podrazumijevala potiranje svakog do tada nakupljenog nasljeđa. Među takvim tradicijama se našao i kult Svetog Save Sedmočislenika, mada čini se dobro ukorijenjen na prostoru od Dubrovnika do Drača. Zajedno sa kultom Svetog Vladimira Dukljanskog doživio je sudbinu totalne anihilacije od strane nove raške države kako bi se utro put rađanju nove vladalačke ideologije. Njegov prosvjetiteljski rad na opismenjavanju naroda i trud na uvođenju slovenskog jezika u crkvene liturgije, prosto je preklopljen s novim asimilatorskim kultom Rastka Nemanjića. Premještanje crkvenog središta u Žižu i potiskivanje uticaja Ohridske arhiepiskopije bio je krajnji udarac za kult svih Sedmočislenika na prostoru nemanjićke države, a posebno za najzagonetniju ličnost od svih njih, Savu. Tako je na ovim prostorima izbrisan svaki trag o postojanju njegovog kulta, a ono što nije moglo da se podvede pod kult Save Nemanjića, otišlo je pod štovanje Svetog Sabbe Osvećenog, palestinskog monaha iz VI stoljeća. Konačno, romantičarsko-nacionalna istorija XIX vijeka zadaće završni udarac pomenu ovog svetitelja, kada njegov rad na prosvjećivanju naroda bude pripisala njegovom nemanjićkom pandanu.

Zbog svega iznijetog, smatrali smo za obavezu da prikupljene činjenice o Svetom Savi Sedmočisleniku predočimo naučnoj i svakoj drugoj javnosti. Ovaj svetitelj ima svoje mjesto u kulturi svih slovenskih naroda, kao učenik Svete solunske braće. Osim toga, ukoliko su naše teorije, izložene u ovom radu tačne, on ima i posebno mjesto u srednjovjekovnoj kulturi Duklje, kao države.

LITERATURA:

- Brandt, Miroslav, Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka, Zagreb, 1979.
- Curta, Florin, East Central and Eastern Europe in the Early Middle Ages, University of Michigan Press, 2005, preuzeto sa www.academia.edu
- Curta, Florin, Eastern Europe in the Middle Ages (500–1300), Brill, Leiden-Boston, 2019, preuzeto sa: www.academia.edu
- Čukić, Slobodan, Podgorički brevijar, *Pobjeda*, Podgorica, 2018.
- Čunčić, Marica, Novo čitanje hrvatskoga glagoljaškoga konavaoskoga natpisa iz 11 stoljeća, *Slovo*, br. 59, Zagreb, 2009, preuzeto sa: www.hrčak-srce.hr
- Dragojlović, Dragoljub, Dukljanski knez Vladimir i albanski Novatijani, *Istorijski zapisi*, Titograd, 1979.
- Fermiglia, Giuseppe, Razmišljanja o starim slovenskim azbukama, *Slovo*, br. 36, Zagreb, 1986, preuzeto sa: www.hrčak-srce.hr
- Grupa autora, Istorija naroda Jugoslavije, knjiga prva, Beograd, 1953.
- Josip Hamm, Josip, Apokalipsa bosanskih krstjana, *Slovo*, br. 9–10, Zagreb, 1960, preuzeto sa: www.hrčak-srce.hr
- Klaić, Nada, Historijska podloga hrvatskog glagoljaštva u X i XI stoljeću, *Slovo*, br. 15–16, Zagreb, 1965, preuzeto sa: www.hrčak-srce.hr
- Komatina, Predrag, Crkvena politika Vizantije od kraja ikonoborstva do smrti cara Vasilija I, Vizantiološki institut SANU, Beograd, 2014.
- Krešić, Ognjen, Pajsije Hilendarski i njegova istorija slavjanobugarska, Hilandar, 2013, preuzeto sa: www.dais.sanu.ac.rs
- Lindner, Vegard, Pope John VIII (872–882) and the Violence of Southern Italy, Edinburgh, 2016, preuzeto sa: www.academia.edu
- Mijušković, Slavko, Ljetopis Popa Dukljanina, Luča, Titograd, 1967.
- Petrovski, Boban, Sveti Kliment Ohridski, kan/knez Boris-Mihail, knez/car Simeon: istorijski aspekti, *Sloven*, vol. 5, 2016.
- Stojkov, Stojko, Sveti Kliment Ohridski: od episkopa slovenskog do episkopa Bugarske, *Zbornik dokumenata: 1100 god. od upokojenja Sv. Klimeta Ohridskog*, Skoplje, 2017, preuzeto sa: www.academia.edu
- Škegro, Ante, Papal possession in the Eastern Adriatic, *Arheološki vjesnik*, br. 55, Zagreb, 2004, preuzeto sa: www.hrčak-srce.hr
- Škegro, Ante, Patrimonium of St. Peter in Dalmatia, *Povijesni prilozi*, Zagreb, 2001, preuzeto sa: www.hrčak-srce.hr
- Škovijera, Andrej, Svati slovanski sedmopočetnici, Bratislava, 2010, preuzeto sa: www.academia.edu

- Velev, Ilija, Uloga Samuilove vladavine pri utemeljenju i afirmaciji makedonske slovenske civilizacije i kulture, *Zbornik Samuilova država u istorijskoj, vojno-političkoj, duhovnoj i kulturnoj tradiciji*, Skoplje, 2014, preuzeto sa www.acadenia.edu
- Zajkovski, Dragan, Hristijanstvo vo Makedonija, Skoplje, 2017, preuzeto sa: www.academia.edu
- Zmajević, Andrija, Ljetopis crkveni, tom II, Obod, Cetinje, 1996.
- Žitije Metodijevo, preuzeto sa: www.projekat-rastko.rs

Vukota VUKOTIĆ

SAINT SAVA - STUDENT OF THE HOLY BROTHERS CYRIL AND METHODIUS, THE SLAV APOSTLES

Belonging to the group of Sedmočislenici, St. Sava is one of key figures in the process of spreading Slavic language literacy and the introduction of Slavic worship. Still, over time he remained the most enigmatic figure among them. Very few sources about his life and the suppression of his cult from the area of Duklja by Raška contributed to this, in order to establish cult of Rastko Nemanjić. This paper is an attempt to save life and work of this saint from oblivion.

Keywords: *Sava, Sedmočislenici, Slavic Church, glagolitic script, Duklja, Raška*